

Zastavení třetí: Rajhrad

Dějiny kláštera

Nedaleko Modřic, které byly tradičně katolickým německým městem ve správě olomouckých biskupů, leží Rajhrad jako tradičně katolické město české, které podléhalo benediktinskému klášteru. Je-li s Modřicemi spojen starý spor o to, zda před jeho bezpečně doloženým německým osídlením předcházelo osídlení české, je analogickým sporem benediktinského kláštera v Rajhradě, zda plynule navázal na tamní velkomoravský kostelík s cyrilometodějskou tradicí, anebo je pozdější, nezávislou fundací.

Počátky kláštera jsou totiž zmíněny ve dvou listinách s pečeti knížete Břetislava I., jež bývaly pokládány za pravé, avšak už v 19. stol. se stalo zřejmým, že jde falzifikáty z konce 13. století. Podle prvního falza měl 18. října 1045 Břetislav věnovat břevnovskému klášteru „jakousi poustevnu“ (*quandam cellam*), kterou založil ke cti sv. Petra a Pavla „na opuštěném hradišti jménem

Rajhrad“. Druhé falzum s datem 26. listopadu 1048 zmiňuje tuto poustevnu už jako klášter podřízený opatství v Břevnově. Tyto údaje daly vznik představě, že rajhradská poustevna byla jakýmsi pokračováním kostela na zdejším velkomoravském hradišti, které je archeologicky prokázáno a o němž se traduje (jako o mnoha jiných místech na Moravě), že je navštívil při své misi Konstantin a Metoděj. Skutečné stáří obou listin však umožňuje pouze konstatovat, že ve 13. stol. měli benediktinští falzifikátoři povědomí o zaniklém starším hradišti. Známe dokonce i důvod falšování – břevnovský opat se dokumenty prokázal, když koncem 13. stol. vedl s olomouckým biskupem spor o výběr desátků. Pokud však jde o vznik rajhradského kláštera, lze ho přesto spojovat s Břetislavem I., ovšem na základě zcela jiných listin a bez návaznosti na někdejší velkomoravské hradiště. Neplatí také, že by rajhradský klášter závisel na Břevnově v době svého vzniku. Tato vazba je až důsledkem politického vývoje ve 13. stol. a trvala pak do roku 1813, kdy proboštství rajhradské bylo povýšeno na samostatné opatství.

Markrabě Přemysl udělil r. 1234 benediktinům v Rajhradě podobné svobody, jaké měl nově založený cisterciácký klášter na Velehradě. Rajhrad utrpěl za krátké mongolské invaze r. 1241 (tzv. tatarský vpád) i za uhersko-moravských válek r. 1253 (tzv. kumánské vpády), takže musel být kostel během 13. století třikrát znovu vysvěcen, a došlo i ke zmíněným finančním sporům s biskupstvím. Jan Lucemburský propůjčil r. 1327 klášteru hrdelní právo, které při něm zůstalo plných 400 let, Karel IV. potvrdil všechna privilegia dřívější a 14. století přineslo klášteru i panství všestranný rozvoj. Zasluhou břevnovského opata Havla a rajhradského probošta Jindřicha byly v Rajhradě od roku 1465 zakládány vinice. Symbol vinařství se roku 1554, kdy benediktini Rajhradu přiznali status města, dostává i do městského znaku a pečeti: břevnovská opatská ostrev (kus osekánoho kmene se třemi suky) je zkřížena s klíčem, který je symbolem horenského práva: zavírání a otevírání hory (vinice). V polovině 14. století se v klášteře začíná vařit pivo, což bylo v této době hlavně výsadou měst. Po určitou dobu vařily pivo v Rajhradě pivovary dva: klášterní a městský. Díky tomu se začínalo v Rajhradě rozvíjet i chmelařství. Koncem 16. století se vařilo pivo pouze v klášteře. Nejslavnější rajhradskou

osobností byl **Matouš Ferdinand Sobek** z Bílenberka, syn rajhradského klášterního purkrabího, 15. pražský arcibiskup (1669-1675).

Až do konce 17. století měl rajhradský klášter v podstatě svou románskou tvář. Špatný stav klášterních budov v té době způsobil, že se rajhradští mniši rozhodovali přemístit klášter na návrší u Rebešovic nebo na návrší před dnešním nádražím. Tehdejší probošt Placid Novotný se nakonec rozhodl pro přestavbu klášterního areálu na původním místě. Proboštova smrt však r. 1690 tyto záměry přerušila a teprve r. 1721 začalo za probošta Pirma s výstavbou dnešního areálu podle návrhu pražského architekta **Jana Blažeje Santiniho-Aichla**.

Syn z kamenické a stavitelské rodiny italského původu se narodil s těžkou paralýzou jedné poloviny těla, což mu zabránilo převzít otcovo řemeslo. Zato se mu dostalo mimořádného teoretického vzdělání u předních barokních autorit Evropy, což z něj učinilo výjimečnou kosmopolitní osobnost – uváděl své jméno v mnoha jazykových variantách. Od roku 1700 mladý architekt již samostatně projektuje a těší se velké vážnosti. Než jeho velké tvůrčí plány překazila 7. prosince 1723 ve věku 47 let předčasná smrt, byl krutě postižen i úmrtím svých blízkých. Přesto jsou jeho dokončená díla nyní památkami UNESCO: poutní areál na Zelené hoře u Žďáru, dále areál ve Křtinách a klášter v Sedlci u Kutné Hory. Jeho dílem je i zámek v Chlumci nad Cidlinou a kláštery v Kladrubech a Plasích v západních Čechách.

Svůj projekt v Rajhradě pojal Santini rovněž velkoryse. Konventní chrám obklopil čtyřmi kvadraturami: před západním průčelím je dvůr prelatury, na jihu dvůr konventu a na protilehlé, severní straně přiléhají dva hospodářské dvory. Santiniho urbanistické řešení je postaveno na dvě na sebe kolmé symetrické osy. Do kostelní novostavby byly začleněny rozestavěné západní věže z konce 17. století.

Santiniho plány měl původně realizovat brněnský německý stavitel Moritz Grimm, byl však odmítnut, protože požadoval, aby byl bažinatý terén kláštera napřed odvodněn. Stavbu byl ochoten bez této podmínky převzít František Benedikt Klíčnick, ale jeho snahy selhaly a řešení

musel po prohlídce staveniště rozhodnout sám Santini: bylo třeba stavět na pilotách a roštech. Po Santiniho smrti dokončoval stavbu vídeňský stavitel Ch. A. Oestl.

Santiniho klášterní areál se stal centrem kulturního života moravských Čechů, zvláště v 19. století. Roku 1871 se do čela moravského čtenářského spolku Břetislav staví benediktin **Benedikt Korčian** a spolek se zaměřuje vedle četby na přednášky a divadelní představení. Roku 1883 se Benedikt Korčian stal opatem a činnost spolku Břetislav propojil s tehdy vzniklou Cyrilskou jednotou. Toto společenství se věnovalo (a stále věnuje) chrámovému zpěvu, dále pak hudbě a přednáškové činnosti. Cyrilská jednota si roku 1885 založila vlastní knihovnu, jejímž základem se stala knihovna čtenářského spolku Břetislav. Činnost těchto i jiných spolků dokládá, že Rajhrad byl stále český. Potvrzuje to i jednacím řádem na radnici, který ustanovuje češtinu jako jednacím jazykem. S Cyrilskou jednotou spolupracovali hudební skladatelé Leoš Janáček a Josef Bohuslav Foerster.

Významnou osobností byl **Václav Jan Pokorný**, archivář a klášterní knihovník, který publikoval i knižně a byl redaktorem rajhradského literárního časopisu Hlídka. Z jeho prací jmenujme alespoň *Kláster Rajhrad, jeho dějiny a památnosti* (1925) a *Z rajhradských pamětí* (1932). Pokorného literární činnost byla vystřídána opatskou funkcí. Od roku 1813 byl osmým (a zatím posledním) opatem. Komunistická policie 3. května 1950 klášter přepadla, opat byl zatčen a internován. Když r. 1979 zemřel, byl za účasti mnoha Rajhradských i kněží v Rajhradě pochován. Areál zrušeného kláštera využívala (kromě kostela a fary) armáda, která jej velmi zdevastovala, a benediktinskému řádu byl navrácen po roce 1989.

Budovy kláštera jsou nemovitou kulturní památkou. Opatský chrám sv. Petra a Pavla je trvale využíván k bohoslužbám, přilehlá fara je sídlem benediktinské komunity. Nejznámější kulturní institucí, umístěnou v severním, východním i jižním křídle konventního dvora, je Památník písemnictví na Moravě. Zbytek klášterních budov i klášterní zahrady je nutno teprve postupně opravit.

Z lesů, kterými býval klášter ještě v 19. století obklopen, dnes zbývá jen **klášterní obora mezi Rajhradem a Popovicemi**, která je majetkem Mendelovy univerzity v Brně a je ve správě Školního lesního podniku Masarykův les.

Umělecké sbírky v klášteře

První řeholníci rajhradského kláštera pracovali spíše tělesně. Vedle mýcení lesů, kovářské a truhlářské práce však prováděli i práce písařské a knihařské, jak dokládá řada lekciónář, homiliář a další rukopisy ze 13. a 14. století. V dalších stoletích pak klášter systematicky získával literaturu i z jiných knihoven, od dob probošta Brančavského (1692-1709) pak i umělecké předměty všeho druhu. Velkou pozornost věnovali probošti malířství. Na 200 obrazů koupili po zrušení jezuitské koleje v Brně, podobně z pozůstalosti Ignáce Raaba, který byl v klášteře častým hostem, získali mnoho děl. V 19. století prelát Schlossar a Kalivoda četnými objednávkami podporovali malíře Josefa Zeleného, rajhradského rodáka. Historikové Řehoř Volný a Beda Dudík získali mnoho obrazů z Rybník u Moravského Krumlova, ze zámku hrotovského a myslibořického. Tak postupně vznikala v Rajhradě sbírka obrazů, která byla nejprve umístěna ve východním traktu konventu, později byla přenesena do sálů a komnat prelatury.

Z české školy v klášterních sbírkách je třeba jmenovat **Mistra rajhradského oltáře**, vrcholné dílo českého pozdně gotického malířství, dnes v Národní galerii v Praze. Na jaře roku 1889 vstoupil do kláštera v Rajhradě devatenáctiletý **Antonín Slavíček**. Plán stát se řeholním knězem nebo misionářem byl zřejmě spíš iniciativou jeho strýce, děkana a probošta ve Staré Boleslavi, protože mladý malíř hned po prázdninách téhož roku klášter opustil, za což se P. Šrámek, kaplan jeho strýce, rajhradskému převorovi omlouval.

Ve sbírce byla zastoupena díla z vlámské školy po Rubensovi (*Ukřižování*), ze školy Cranachovy (*Bičování Krista* a *Ecce homo*). Z autorů anglických uveďme R. Greena, z italských M. A. Pitteriho a z francouzských J. Cochina.

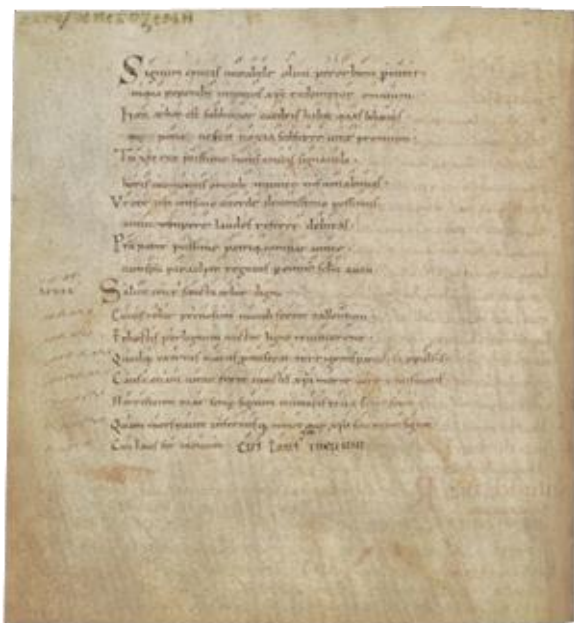

Klášterní knihovna

Nejdůležitější a nejznámější dnešní institucí v areálu kláštera je další kulturní památka – **mobiliář knihovny a knihovní fond**, který představuje 64.000 historických svazků.

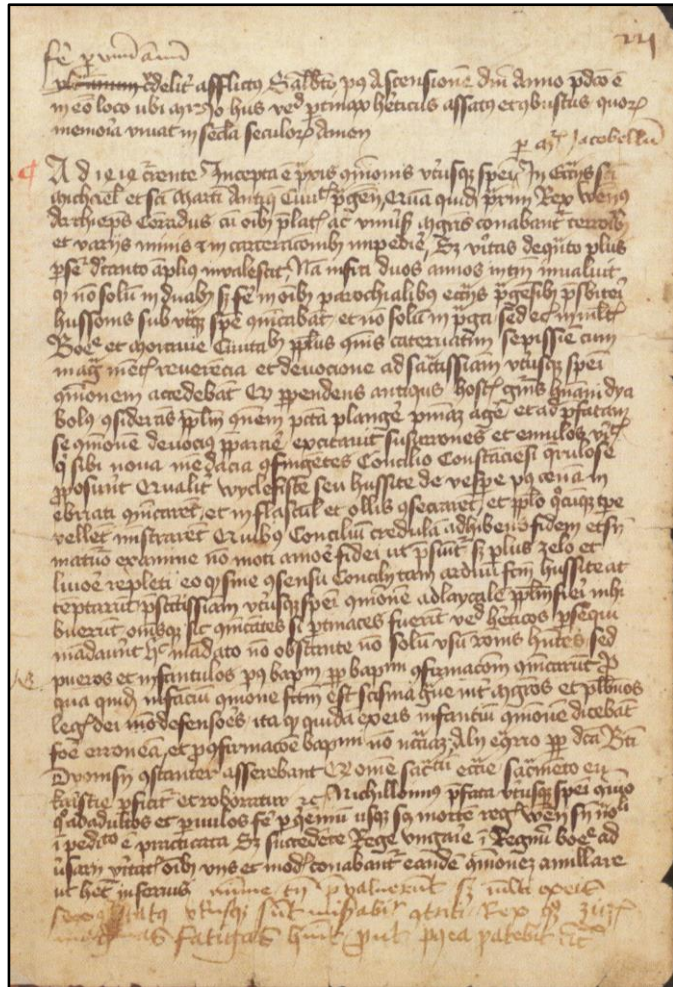
Vzhledem k vazbám mezi rajhradským a břevnovským klášterem není dnes snadné osudy obou knihoven oddělit. Druhou obtíží je také to, že se téměř žádná kniha v rajhradských fondech nedochovala v původní vazbě. V 18. století byly knihy převázány do jednotných bílých pergamenových vazeb. Tyto nové vazby zlikvidovaly různé vlastnické poznámky na deskách, příděstích a předsádkách.

Je pravděpodobné, že klášterní knihovna s malým počtem svazků musela již existovat brzy po založení kláštera: lekcionáře, evangeliáře, graduály, misály, breviáře a životy svatých. Určitě nechyběl mezi původními klášterními knihami kodex řeholního života řádu sv. Benedikta a základní příručky kanonického práva. K pozůstatkům této původní knihovny jistě patří i vůbec nejstarší kniha rajhradské knihovny, která pochází z třetí čtvrtiny 9. století a nemohla vzniknout na českém území, neboť je starší než kniže Václav a celá česká církevní organizace. Jde o **Martyrologium Adonis**, životy mučedníků sepsané francouzským biskupem Adonem. Pozornost badatelů ovšem upoutávají církevněslovenské vpisky, které do martyrologia byly, zřejmě už na moravském území, vepsány.

Zásluhou rozkvětu kláštera ve 14. století získala rajhradská klášterní knihovna další velmi zajímavé přírůstky. Tak z roku 1313 je **graduál a antifonář**, který vznikl na objednávku rajhradského převora Tomáše.

Bylo už řečeno, že kulturní a teologické zájmy benediktinů v Břevnově i Rajhradě učinily překvapivě z rajhradské knihovny důležité centrum **husitských studií**. Po zničení břevnovského kláštera husity roku 1420 se do Rajhradu uchýlil Jan z Holešova a vytvořil ve zdejších dnech řadu protihusitských pojednání. Nesmírně cenný je z dnešního hlediska rajhradský rukopis se signaturou R 432. Je v něm obsažena část kroniky, která líčí počátky českého přijímání z kalicha a události kostnického koncilu. Původně byl tento rukopis součástí knihovny pražské univerzity a byl pokládán za výtah *Husitské kroniky* Vavřince z Březové. Jak dokázaly nedávné výzkumy vydavatelů Husova díla, dnes vedených doc. Helenou Krmíčkovou z Masarykovy univerzity, jde naopak o **anály neznámého husitského autora**, který se stal Vavřincovi z Březové předlohou. Spojení *gladio verbi Dei* (mečem slova Božího), které tento autor používá při líčení boje proti nepřítelům pravdy, se stalo mottem výstavy, která byla v klášteře uspořádána k 600. výročí Husovy smrti. Srovnání této anonymní předlohy s Vavřincovým zpracováním je velmi ilustrativní pro vývoj českého reformačního myšlení. Jednak mění některé tradiční datace husitského hnutí, a navíc dokládá mnohem větší rezervovanost vůči událostem po Husově smrti než jednoznačně husitské líčení Vavřince z Březové.

Historik **Beda Dudík** (1815-1890) položil základ k rajhradské sbírce map. Na jeho sbírku map svým způsobem navázal kněz, malíř, kartograf, kaligraf a mechanik, žabčický rodák **Vojtěch Slouk**, tvůrce známého samohybného globusu o průměru 1,70 m, světových hodin i jiných mechanismů, které vždy v rajhradské knihovně budily zaslouženou pozornost. V této době, za opata Benedikta Korčiana, navštívil klášter cestovatel Emil Holub. S klášterem udržoval velmi úzké styky a klášternímu muzeu věnoval ze svých sbírek mnoho cenných předmětů.

Pro záchranu rajhradských knihovních fondů po roce 1950, kdy klášter násilím převzal stát, udělal velmi mnoho knihovník a archivář dr. Vladislav Dokoupil, vedoucí oddělení rukopisů a starých tisků Univerzitní knihovny v Brně. Od 1. července 2005 je klášterní knihovna zařazena do prohlídkové trasy nově otevřeného **Památníku písemnictví na Moravě**.